

Bilaga 2. Åtgärdsbehov och utvecklingsförslag för de kommande 10 åren

Nedan beskrivs kyrkogårdens behov av åtgärder för de kommande 10 åren, både sådana åtgärder som är nödvändiga för att kyrkogårdens kulturvärde ska bevaras och åtgärder som är förslag för att förstärka och utveckla kyrkogårdens kultur- och naturvärden. Några av de föreslagna åtgärderna kräver tillstånd från länsstyrelsen i Blekinge län, detta gäller renovering av kyrkogårdsmur, nedtagning och förnygringsplantering av träd och åtgärder på gravplatser/gravvårdar av annat slag än underhåll. Vid osäkerhet skall länsstyrelsen kontaktas för bedömning om åtgärden är tillståndspliktig.

Inhägnader och ingångar

Den höga kyrkogårdsmuren på östsidan av den äldsta kyrkogården söder om kyrkan är i behov av reparation. Muren är en fogad kallmur av obearbetad/tuktad/kluven gråsten i varierande storlek och med avtäckning av stora skifferhällar. Flera partier av muren har vid tidigare reparationer fått inslag av mer jämnstora, kvaderhuggna stenar och stenar med borrarade spår efter klyvning. Muren är hög på utsidan på grund av marklutningen och förstärkt med strävpelare. Muren har sprickbildningar mot de två högsta strävpelarna som börjat ge sig iväg utåt. Den höga kyrkogårdsmurens del som finns vid kyrkoherde Hammars gravplats öster om koret har en del vittrat/borttrillat fogbruk. Restaureringsarbeten på kyrkogårdsmuren bör prioriteras och projekteras snarast. De mursträckor som ger ett mer ålderdomligt intryck med hög andel obearbetade naturstenar och rik skolning i fogbruket ska tjäna som förebild vid kommande murarbeten och ommurningar.

Kyrkogårdsmuren på sydsidan om utvidgningen från 1960-talet är i behov av renovering. Muren är en terrasseringsmur av kvaderhuggna, fogstrukna granitblock som tar upp nivåskillnaden mellan kyrkogården och den lägre belägna prästgårdstomten. Muren har skador orsakade av både marktryck och rötter från växtlighet. Muren lutar utåt och många fogar har släppt. I en del fogar förekommer växtlighet. Innanför muren finns en häck och stora pelarekar.

Flera av kyrkogårdens ingångsgrindar har rostangrepp och behöver rostskyddsbehandling och underhållsmålning.

Den höga muren på östsidan av den äldsta kyrkogården söder om kyrkan är i behov av partiell reparation. Mursträckan mellan de röda strecken buktar svagt utåt och de två strävpelarna (pilar) har lossnat från muren, detaljbilder på nästa sida.

Spricka mellan mur och strävpelare 1 (se foto på föregående sida).

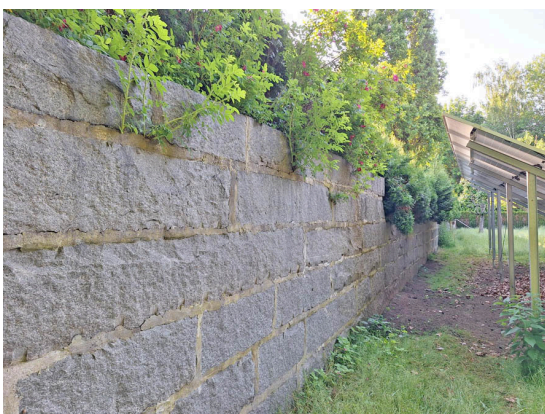
Spricka mellan mur och strävpelare 2 (se foto på föregående sida).

Mursträcka som förefaller ålderdomlig med hög andel obearbetade naturstenar och rik skolning.

Borttrillat fogbruk i kallmuren vid Hammars gravplats.

Terrasseringsmuren mellan utvidgningen från ca 1960 och den lägre belägna prästgårdstomten har skador orsakade av marktryck och rötter.

Rostangrepp på järngrind vid ingång i anslutning till parkeringsplatsen vid kyrkogårdsutvidgningen i nordöst.

Gravkvarter och gångar

Den äldsta kyrkogårdens huvudgångar – gångarna som leder till kyrkan från västra och norra kyrkogårdsingångarna – är lagda med gatsten i bågmönster som är i behov av åtgärder. Framförallt gången mellan norra ingången och kyrkan är bristfällig. Stenläggningen har rest sig i mitten och gången är nu alltför ”kupig/välvd” (se foton), gatstenarna i mittpartiet har särats vilket lett till ojämnheter. Gatstensytorna behöver hel eller partiell omläggning.

Gångarna på kyrkogården söder om kyrkan är belagda med grovkornig singel. På några ställen är ytskiktet med singel väldigt tjockt och kan upplevas svårframkomligt med barnvagn, rollator och rullstol. Lagret av singel kan partiellt minskas för ökad tillgänglighet och framkomlighet.

Längs den äldsta kyrkogårdens höga mur sydöst om kyrkan har sannolikt tidigare funnits en grusgång. Det vore positivt om denna återskapades och band samman de två grusgångar som idag slutar i ”intet” (se foton).

Det vore positivt för kyrkogårdens helhetsintryck om asfalteringen på gången nordväst om gravkapellet ersattes med hårdgjord grusyta eller gatsten, i likhet med övriga ytor på kyrkogårdens äldsta delar kring kyrkan.

Gångarnas skyltar behöver rotskyddsbehandling och underhållsmålning. Parkeringsplatsernas och gångarnas belysning behöver förbättras. Större delen av kyrkogården har belysningstolpar med omfattande färgflagning och många stolpar kröns av glober av plast som är svåra att hålla rena och därför har omfattande nedsmutsning och algangrepp. Belysningen behöver förbättras/förnyas.

Kyrkogårdens servicestationer behöver förnyas/uppgraderas och deras placering uppdateras efter nuvarande behov. På vissa delar av kyrkogården finns mindre skyddstak med hängande förvaring av redskap och vattenkannor. Skyddstaken har alltför tung täckning av tegelpannor och är delvis instabila och lutande. Kyrkogården har även många servicestationer med enkla redskapsställ utan tak, några med alltför synliga, misspyrdande rostiga containers. Några servicestationer är väldigt tätt placerade och några är iögonfallande och olämpligt placerade. På kyrkogårdutvidgningen från 1901 finns en servicestation som utgörs av en plan grusyta som skurits in i ett lutande, grästäckt gravkvarter, vilket lett till en iögonfallande stödmurar av betongsten för att ta upp nivåskillnaden. Soptunnorna har placerats i den ovala häckens förlängning och ersatt häcken på en sträcka, vilket är olyckligt. Häcken är viktig för att understryka den arkitektoniskt gestaltade kyrkogårdsdelens ovala form. Häcken bör förlängas och soptunnorna placeras innanför häcken. Lämpligast vore dock att ta bort servicestationen eller flytta den till lämpligare plats utanför denna gestaltade kyrkogårdsdel. Det finns en närbelägen servicestation vid backen upp mot kyrkans kor. I nord- och sydöstra delarna av den stora kyrkogårdutvidgningen från 1970-talet finns flera servicestationer med döljande staket av metall och perforerad plåt som är instabila och reser sig vid tjäle med följderna att de lutar och är sneda/ojämna.

Asfalteringen på gången nordväst om gravkapellet bör ersättas med grusyta eller gatsten.

Bristfällig gatstensläggning med ojämnheter och alltför ”kupig/välvd” yta.

Längs den äldsta kyrkogårdens höga mur sydöst om kyrkan har sannolikt tidigare funnits en grusgång. Det vore positivt om denna återskapades och band samman de två gånger som nu slutar i "intet".

Gångarnas skyltar har flagnande färg och rostangrepp.

Kyrkogårdens belysningstolpar har flagnande färg. Många stolpar kröns av glober av plast som är svåra att hålla rena.

På några ställen finns skyddstak för hängande förvaring av redskap och vattenkannor. Skyddstaken är tunga och delvis instabila, flera lutar.

Kyrkogården har flera service-stationer med enkla redskapsställ utan tak, några med väl synliga, missprydande rostiga containers.

Utvidgningen från 1901. Söptunnorna har placerats i ovala häckens förlängning. Betongstensmur.

Servicestation med döljande staket av metall/plåt som är instabila och reser sig vid tjäle.

Träd

Besiktning av kyrkogårdens träd har utförts tillsammans med arborist Cornelis van Dijk, ETS Trädvård i Asarum. Träden bör besiktigas av arborist vart femte år.

Det är av stor vikt att avlastande beskärning som påtalas nedan utförs, annars påfrestas träden alltför mycket vid stark vind. En stor gren på en äldre och svampangripen lind i kyrkogårdens nordvästra del har precis fallit av i hård vind och fläkskadorna blev för omfattande för att låta trädet stå kvar. Hade avlastande beskärning enligt rekommendation i underhållsplanen 2016 utförts hade skadan troligen kunnat undvikas.

Några av kyrkogårdens nyare träd har sår/skador som behandlats med någon form av sårläkningsmedel/trädbalsam/beskärningsförseglare/trädförseglare. I framtiden bör denna åtgärd inte utföras vid sår/skador på kyrkogårdens träd. Träden läker bäst på egen hand. Beskärningsförseglare och liknande medel kan vara petroleumbaserade, vissa innehåller till och med asfalt. Det huvudsakliga undantaget från denna regel är när almar och ekar – som är mottagliga för vissa typer av sjukdomar – måste beskäras under växtsäsongen av säkerhetsskäl. Dessa åtgärder ska utföras av arborist.

Det är viktigt att nya träd på kyrkogården är E-plantor, en kvalitetsmärkning för svenskodlade växter utvalda för svenskt klimat.

Ask och alm är sedan 2010 rödlistade (upptagna på artdatabankens lista över hotade arter). Den hårda utglesningen av landets alm- och askbestånd till följd av sjukdomar har medfört att träden nu betraktas som utrotningshotade. Särskild hänsyn ska visas dessa träd som ska sparas så länge det går.

Följande träd bör tas ner inom några år:

Kyrkogården har fem *björkar* (1, nummer hänvisar till karta nedan) som planterades 2016 som har angrepp av barkborre, vilket gett stora sår/öppningar i barken på flera ställen. Det gäller en hängbjörk i kyrkogårdens nordvästra del och fyra av fem björkar i rad i anslutning till den kulverterade bäcken vid kyrkogårdsutvidgningen från 1960-talet. Trädradens norra björk är mindre än övriga men har hittills klarat sig från angrepp av barkborre. En av björkarna i trädraden (andra från norr) har kapat toppskott. De skadade björkarna kan klara sig några år till men är inget för framtiden och kan med fördel tas ner och ersättas så snart som möjligt. Angreppen beror sannolikt på stress från planteringen och/eller för dålig bevattning i trädens etableringsfas, vilket lett till försvagning och gjort träden mer mottagliga för insektsangrepp. Sår på träden har behandlats med trädskyddsmedel, vilket ska undvikas (se ovan).

Följande träd är i behov av åtgärder utförda av certifierad arborist:

Fyra äldre hästkastanjer (2) nordväst om kyrkobyggnaden bör återhamlas av arborist inom 1-2 år. Återhamling ska ske ca vart 5-7:e år. Denna trädrad har en viktig funktion som markering av nordvästra hörnet på 1830-talets kyrkogård.

Blodboken (3) vid *norra kyrkogårdsingången* bör genomgå avlastande, varsam kronbeskärning. Huvudstammen har invuxen bark och kronan har torra grenar.

En stor, äldre och svampangripen lind har precis fällts på kyrkogårdens nordvästra del pga fläkskadorna orsakade efter hård vind, se ovan. Linden ska inom kort ersättas med en *ny lind* (4).

I anslutning till ovalen på kyrkogårdsutvidgningen från 1901 finns 13 relativt *nyplanterade lindar* (4, små röda cirklar).

Det är av största vikt att dessa nya lindar och övriga nya träd sköts på riktigt sätt från början med gödsling och stödbevattning (bevattningspåse som långsamt släpper ut vatten för kontinuerlig bevattning direkt i rotzonen) hela växtsäsongerna under etable-

rings- och tillväxtfasen, dvs under trädens första 5 år. Träden bör genomgå uppbyggnadsbeskrning vart annat till vart tredje år tills träden nått vuxen ålder för att få upp kronan på rätt höjd. Det är viktigt att uppbyggnadsbeskrningen påbörjas tidigt för att beskrningssåren ska bli så små som möjligt. Arbetet ska utföras av arborist. En av de nya lindarna i ovalen har en dubbeltopp som bör tas bort. Den nya linden i cirkeln i ovalens östra del som står nära en kvarvarande äldre lind är hämmad av densamma och behöver extra stöd i form av vatten.

Eventuella skador och sår ska inte täckas med träskyddsmedel (se ovan).

Kvarvarande äldre, toppkapade lindar i kyrkogårdsutvidgningen från 1901 (5, stora röda cirklar) har olika typer av svampangrepp. En förnygringsplantering med nya lindar har utförts och nu återstår endast fyra av de toppkapade, äldre lindarna. Den biologiska mångfalden främjas genom att de äldre träden får stå kvar så länge det är möjligt medan de nya träden etableras. Lindarna är i behov av återhamling nu som därefter ska ske vart 5-7 år.

En av de äldre lindarna i norr (6) är drabbad av toppskivling och behöver tätare hamling men kan stå kvar till arborist bedömer att den bör tas ner (och länsstyrelsen gett tillstånd). En äldre kvarvarande lind i cirkeln i ovalens östra del som står nära och skuggar en av de nya lindarna behöver lite extra återhamling för att förbättra förutsättningarna för den nya linden.

Sex av åtta äldre stora lindar öster om ovalen (se träden markerade med siffra 7) i kyrkogårdsutvidgningen från 1914 är i behov av åtgärder. Flera av träden behöver varsam, avlastande beskrning och/eller underhållsbeskrning inom 1 år. Dessa trädrader har en viktig funktion som markering av nordöstra hörnet på 1914 års kyrkogård. I en hålighet vid marken på andra trädets från söder (mitt för arbetsgårdens ekonomibyggnad) påträffades larv av skalbaggen Mulmknäppare som är rödlistad såsom sårbar i Sverige, dvs den löper stor risk att dö ut i vilt tillstånd i ett medellångt tidsperspektiv men är ännu inte "akut hotad".

Trädraden med hamlade lönnar (8) i norr har skadade, blottlagda rötter på flera träd. Rötterna bör höljjas. Trädraden är planterad alltför nära stenmuren och kommer på sikt behöva tas ner när trädets stammar blivit alltför stora och inkräktar på muren. När detta sker är det av stor vikt att en ny trädrad planteras, placerad på större avstånd från muren. Arborist bör konsulteras inför nyplantering.

Häggarna öster om sakristian (9) bör ses över. Den övre häggen är delvis dålig med röttskador och lutande stammar/grenar, skadade delar bör tas bort. Övriga ses över avseende avlstningsbeskrning eller kronstabilisering.

De två norra pelarekarna vid kyrkogårdsutvidgningen från ca 1960 är skadade. Pelarekarna (10) har sektioner som är dåliga, vilket tyder på något problem eller någon förutsättning i marken som ändrats. Kanske har grävning utförts nära träden? Trädets torra och döda delar bör beskäras, därefter hålls träden under uppsikt och får chans till återhämtning.

De två södra pelarekarna vid kyrkogårdsutvidgningen från ca 1960 (11) har båda skador på stammen orsakade av trimmer som har lett till svampangrepp. Västra eken har angrepp av honungsskivling, östra eken har en hålighet och cancer i huvudtoppen där en del dött. Ekarna behöver översyn med rensning av döda grenar och sedan hållas under uppsikt. Östra eken behöver även avlastande beskrning/kronreducering.

En förnygringsplantering av nya pelarekar som planteras vid sidan av de befintliga bör utföras. De nya träden kan då etableras och växa till sig medan de gamla står kvar. Ursprungligen bestod planteringen av tre jämnt fördelade pelarekar i en rad så tre nya bör planteras, se äldre fotografi på sidan 9 nedan. Innan nyplantering av träd sker måste dock den terrasseringsmur som finns längs utvidgningens sydsida renoveras. Muren tar upp nivåskillnaden mellan kyrkogårdsutvidgningen och den lägre belägna prästgårdstomten. Muren har skador orsakade av både marktryck och rötter från växtlighet.

Den stora granen nära prästgårdstomten i kyrkogårdens södra del (12) behöver avlastande beskärning och kronstabilisering. Granen har en del ytliga, blottlagda rötter i gräsmattan vid gravkvarteret som behöver höljas med ca 10 cm jord.

En lönn nära vägen och prästgårdstomten i kyrkogårdens södra del (13) behöver beskärning eftersom några grenar gått av när en stor bok på prästgårdstomten föll i en storm. Några grenar som sträcker sig ut mot vägens busshållplats är alltför låga och behöver beskäras.

Avenbokarna (14) i alléerna i kyrkogårdens södra del behöver uppbyggnads- och underhållsbeskärning. Några grenar är för låga och fortfarande små nog för att beskäras, så att kronorna kan lyftas något. Någon *avenbok* behöver avlastande åtgärder på grund av invuxen bark.

Oxlarna (15) i gravkvarter i kyrkogårdens sydöstra del behöver uppbyggnads- och underhållsbeskärning. Några grenar är fortfarande små nog för att kunna beskäras, så att kronorna kan lyftas.

I området finns en *relativt nyplanterad oxel (16)* som behöver uppbyggnadsbeskärning.

Askarna vid klockstapeln i öster (17) bör underhållsbeskäras och rensas från torra grenar. Några askar vid minneslunden har delvis skadade, blottlagda rötter som bör höljas med jord.

Ekarna (18) öster om arbetsgården bör stammas upp något för att inte få alltför låga grenar i framtiden. Uppstamning borde gjorts efter rekommendation i vård- och underhållsplanen 2016, nu kan flera av de aktuella grenarna ha blivit alltför stora för beskärning. Träden bör snarast ses över av arborist.

Avenbokarna (19) i alléerna i kyrkogårdens nordöstra del behöver underhållsbeskärning. Några grenar är för låga och fortfarande små nog för att kunna beskäras, så att kronorna kan lyftas något. En *avenbok* har rötangrepp vid en fläxskada.

Avenbokarna vid infartsvägen till arbetsgården (20) har vid något tillfälle beskurits mycket ovarsamt för att ge bättre plats för lastbilar på vägen, vilket lämnat stora beskärningssår som ökar risken för rötangrepp.

En av *avenbokarna* i en ensidig allé har vid något tillfälle dött (21) och saknas, intilliggande *avenbok* är gles och torr. En ny *avenbok* bör snarast ersätta den saknade.

Följande träd bör hållas under uppsikt, inga åtgärder krävs för närvarande:

Trädraderna av lind (22) i nordöstra och södra delen på 1970-talsutvidgningen har äldre skador på stammen orsakade av gräsklippare och trimmer. På vissa träd har skadorna lett till svampangrepp.

I kyrkogårdens sydvästra del, nära bäcken mot prästgårdens trädgård, finns en ask (23) med askskottsjuka som har fina skott och ska sparas så länge det går. Sedan 2010 är ask rödlistad, se ovan.

Föreslagen nyplantering:

I tillägg till ovanstående åtgärder på befintliga träd föreslås nyplantering av något eller några träd i kyrkogårdens nordvästra hörn. I samband med omläggning av nordvästra kyrkogårdsmuren 2019 togs många stora träd precis utanför kyrkogården bort eftersom de stod alltför nära muren. Kyrkogårdens nordvästra del blev då öppen och kal, från att ha varit ombonad och lummig. När dessutom en gammal lind fälldes under 2024 efter en stormskada blev nordvästra delen av kyrkogården ännu kalare. Det vore fördelaktigt om församlingen återplanterade några träd i nordvästra hörnet, gärna längs kyrkogårdens ytterkanter.

● Lind (hamlad eller nyplanterad= mindre cirkel)	□ Björk
● Lönn (hamlad=mindre cirkel)	— Ask
● Pyramidavenbok	▬ Oxel
■ Ek, pelarek	▲ Bok, gran, asp, al, katsura (pepparkaksträd), körsbär
✚ Kastanj	

Björk från 2016 med angrepp av barkborre, behandlad med sårläkningsmedel.

En stor, äldre lind i kyrkogårdens nordvästra del fick fällas efter stormskada 2024.

Toppkapad äldre lind i utvidgningen från 1901. Det finns fyra kvarvarande äldre lindar som bör stå kvar så länge det går.

Trädraden med hamlade lönnar i norr (8) har skadade, blottlagda rötter på flera träd. Träden är planterade alltför nära muren.

Ovan: Pelarekarna (10) i norra delen av utvidgningen från 1960-talet har dåliga sektioner.

Höger: Flygfotografi som visar utvidgningen från 1960-talet i början av 1980-talet (kyrkoarkivet). Man ser tre pelarekar (pilar) i södra delen. Idag finns bara två kvar i dåligt skick.

En avenbok (21) saknas i allén i nordöstra delen av 1970-talsutvidgningen.

Lind på 1970-talsutvidgningen (22) med äldre skada på stammen orsakad av trimmer.

Övrig växtlighet

Innanför kyrkogårdsingången från vägen norr om kyrkan finns en rundel/platsbildning där två gångar möts. Rundeln kantas på tre sidor av buxbomshäckar och på den fjärde av en högre tujahäck som delvis skymmer gravkvarteret bakom, vilket ger ett märkligt intryck. Tujahäcken bör ersättas av buxbomshäck lika övriga.

Många av kyrkogårdens kvarvarande gravplatsomgärdningar av buxbom mår dåligt och är delvis gula/torra/döda eller bitvis helt borta, vilket påverkar helhetsupplevelsen av kyrkogården negativt. Gravplatserna med buxbomsomgärdning vittnar om en äldre kyrkogårdsstruktur och är viktiga för kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Grundläggande skötsel såsom gödsling och stödbevattning bör utföras, se vård- och underhållsplanens avsnitt *Riktlinjer för bevarande och löpande vård/underhåll*. Ett arbete med komplettering där buxbomshäckar saknas eller är skadade bör påbörjas.

Kyrkogården har stora ytor med klippta gräsmattor. För att skapa kontrast och variation, minska skötselintensiteten, öka naturprägelns samt främja den biologiska mångfalden har flera högvuxna gräsytor anlagts. En högvuxen gräsmatta består av mellan 5-30 cm högt gräs och vilda örter som klipps eller slåsträs några få gånger per år. Stort inslag av blommande örter i gräsmattan skapar en blomsteräng som gynnar insekter och fjärilar. På några ställen har det fungerat sämre och där har man börjat klippa igen, andra ytor kan med fördel provas.

Under gräsytan på 1970-talsutvidgningen finns en bäck som lades i rör på 1970-talet. På sikt kan församlingen föra en diskussion om bäcken kan tas fram igen, vilket skulle öka kyrkogårdens natur- och skönhetsvärde och ge möjlighet till ökad biologisk mångfald.

Längs arbetsgårdens norrsida finns en vacker stenmur som döljs av täta, ogenomträngliga buskage från kyrkogården sett. Buskagen hindrar löpande underhåll av muren och buskarnas rötter kan skada muren. Buskagen bör ersättas med gräsmatta eller annan lägre och mindre tät busk- eller perennplantering.

Rundel i norr som kantas av låg buxbomshäck på tre sidor och hög tujahäck på den fjärde sidan.

Exempel på buxbomshäckar i dåligt skick som bör åtgärdas.

Stenmur längs arbetsgårdens norrsida döljs helt av täta, höga, ogenomträngliga buskage.

Gravplatser och gravvårdar

Församlingen bör löpande budgetera för åtgärder som upprättning och/eller dubbning av enstaka kulturhistoriskt särskilt värdefulla vårdar som bedömts instabila och/eller lutande vid provning enligt Centrala Gravvårdskommitténs (CGK) instruktioner.

Kyrkogården har många återlämnade kistgravplatser som kan återanvändas, t ex till nya askgravplatser som ofta efterfrågas. En större gravplats med befintlig omgärdning av häck eller stenram kan t ex inrymma ett flertal askgravplatser i grusytan och detta nyare begravningskick kan därigenom på ett varsamt sätt infogas även på kyrkogårdens äldre delar. Det finns flera lämpliga gravplatser för detta runt kyrkan. Även singeltäckta gravplatser som är utpekade som kulturhistoriskt särskilt värdefulla i vård- och underhållsplanen kan återbrukas på detta sätt, gravplatsen med stenram och vård skall i så fall bevaras orörd och inte ändras.

Det vore även fördelaktigt om några större grusgravar med buxbomsomgärdning kunde återskapas på tomma gräsytor i gravkvarteren runt kyrkan. På 1760-1970-talet var dessa kvarter helt täckta med grusgravar. Även dessa återskapade grusgravar kan användas för askgravplatser.

Återlämnad gravplats i kvarter Tornsvälan med gravram av granit som med fördel kan återanvändas för askgravplatser i grusytan. Tillhörande vård bör bevaras.

Återlämnad gravplats i kvarter Hussvälan med gravram av granit som med fördel kan återanvändas för askgravplatser i grusytan. Tillhörande vård bör bevaras.

Gravplats med gravram i granit utan gravvård i kv. Blåmesen. Gravplatsen kan med fördel återtäckas med singel och brukas för askgravplatser.

Nya askgravplatser på återbrukade äldre gravplatser, den nedre med bevarad vård. Exempel från Klockarebackens kyrkogård i Höör.

En del av kyrkogårdens kulturhistoriskt mycket värdefulla gravplatser och gravvårdar är i behov av underhållsåtgärder:

Det avgränsade gravplatsområdet söder om kyrkans kor, Ladusvalan AB 189-202, har flera tunna, resta kalkstensvårdar från 1830-70-tal som är i behov av översyn av sten-konservator. Vårdarna är kraftigt nedsmutsade och bevuxna med lavar/alger vilket försvårar läsning av inskriptioner. Vården över Bengta Pehrs dotter har ett saknat hörn och flera närliggande sprickor, vården över Botil Pehrs dotter har en klovspricka. En av vårdarna – över Jöns Persson (i sandsten) – har precis restaurerats och konserverats. Övriga vårdar bör åtgärdas snarast, innan skadebilden ökar.

Hammars gravplats, Backsvalan AA 12-17, är i behov av underhållsåtgärder i form av putslagning och kalkavfärgning.

En äldre granitvård (Backsvalan AA (utan gravplatsnummer)) från 1876 har förlorat sitt krönkors av marmor någon gång sedan 2016. Nytt krönkors bör tillverkas.

Gravplats Ladusvalan AB 138-143 har omfattande sättningsskador i den omgärdande stenramen av granit. Flera av ramens delar och flera granitstolpar är mycket sneda och vinda. Bör åtgärdas innan skadebilden ökar och någon av stenpollarna med mellanliggande järnkedja ramlar. Vården är nedsmutsad och delvis bevuxen med lavar/alger vilket försvårar läsning av inskriptionen.

Kolonnen av granit från 1878 på Kornsparven CC 25 lutar betänkligt och bör ses över av både estetiska skäl och säkerhetsskäl.

Några vårdar av granit/diabas är kraftigt nedsmutsade och/eller bevuxna med lavar/alger vilket försvårar läsning av inskriptioner. Detta gäller: Ladusvalan AB 237-38, Ladusvalan AB (utan gravplatsnummer, från 1869), Tornsvalan AD 24-27, Koltrasten BB 156-157, Björktrasten BC 14, Björktrasten BC 80 och Snösparven CA 205.

Två gravkors av gjutjärn i Taltrasten BD (utan gravplatsnummer) behöver åtgärder. Ett svartmålat gjutjärnskors över Anna Maria Karlsson från 1894 har brutits av. Ett vitmålat gjutjärnskors har en misspyrdande skarvning med rostskador. Det vore fördelaktigt om även detta kors svetsades ihop och lagades.

Flertalet järnvårdar är rostiga och i behov av rostskyddsbehandling och underhållsmålning: Backsvalan AA 3 och 6 och en vård utan utan gravplatsnummer, Ringtrasten BA två vårdar utan gravplatsnummer, Snösparven CA 37-38 två vårdar och Taltrasten BD flera gjutjärnsvårdar utan gravplatsnummer.

På Gulsparven 130-133 finns en ovanlig liggande vård från 1903 av emaljerat järn föreställande en uppslagen bok. Vården har emaljskador och rostangrepp.

Kyrkogården har två *gravplatser med järnstaket*; gravplatserna Gulsparven CB 130-133 som än så länge främst har ytrost. Den andra gravplatsen är Trädlärkan DF 19-22 som har kraftiga rostangrepp. Åtgärder bör prioriteras innan skadorna eskalerar. Stake-ten bör rengöras, lagas, rostskydds- och underhålls-målas med linoljefärg, se avsnitt *Riktlinjer för bevarande och löpande vård/underhåll* i vård- och underhållsplanen.

Några *marmorvårdar* är i behov av åtgärder: Marmorvård från 1875 i Backsvalan (utan gravplatsnummer) har alg- och lavpåväxt samt skador efter rostsprängning från järndubbar, marmorvård från 1879 på Björktrasten BC 3 har alg-/lavpåväxt, två vårdar av granit/marmor på Björktrasten BC 146-148 har alg-/lavpåväxt, vård av sandsten/marmor över Hedvig Sandberg i kvarter Björktrasten BC (utan gravplatsnummer) har alg- och lavpåväxt samt trasigt krönkors,

Växtligheten på några gravplatser har blivit alltför stor/hög och behöver tuktas. Detta gäller: Ladusvalan AB 154-163 (Håkantorps-Gillaruna familjegrav) som har alltför hög omgärdningshäck av tuja, Gulsparven CB 130-133 där buskar delvis döljer en liggande

vård av emaljerat järn föreställande en uppslagen bok och Kornsparven CC 89 där en hög obelisk delvis döljs av en buske.

Ladusvalan 189-202 har flera kalkstensvårdar från 1830-70-tal som är i behov av översyn av stenkonserverator. Vårdarna är kraftigt nedsmutsade och bevuxna med lavar/alger.

Kalkstensvård över Botil Pehs dotter (se nedan) från 1858 har en klovspricka.

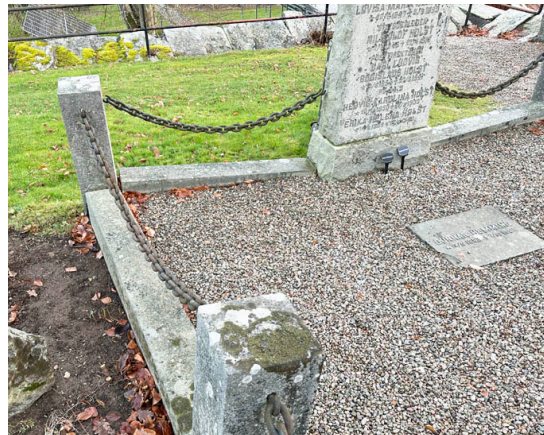

Ladusvalan 189-202. Kalkstensvård 1850-tal till vänster, nyligen restaurerad sandstensvård 1870-tal till höger. Nedsmutsning, alg- och lavangrepp.

Detalj av samma vård från 1850-talet, fotograferad 2016. Nedsmutsningen har ökat kraftigt.

Ladusvalan 189-202. Vård över Bengta Pehrs dotter, smuts och lavar/alger försvårar läsning, ett saknat hörn och flera närliggande sprickor.

Granitvård (Backsvalan AA (utan gravplatsnummer)) från 1876 har förlorat sitt krönkors av marmor. Vänster: foto 2016, höger: foto 2024.

Gravplats Ladusvalan AB 138-143 har omfattande sättningskador i den omgärdande stenramen av granit. Flera delar är mycket sneda.

Tornsvalan AD 24-27, alg-/lavpåväxt.

Björktrasten BC 80, alg-/lavpåväxt.

Granitvård, 1869 (Ladusvalan AB), alg-/lavpåväxt.

Koltrasten BB 156-157, alg-/lavpåväxt.

Trasigt gjutjärnskors över Anna Maria Karlsson från 1894 i kvarter Taltrasten BD.

Två rostiga vårdar på gravplats Snösparven CA 37-38.

Järnstaketet på trädgården DF 19-22 har kraftiga rostangrepp. Åtgärder bör prioriteras innan skadorna eskalerar. Staketet bör rengöras, lagas, rostskydds- och underhållsmålas med linoljefärg.

*Vänster: Vård av marmor på Björktrasten BC 3, alger/lavar.
Ovan: Platta av marmor på Ringtrasten BC 146-148, alger/lavar.
Höger: Trasigt krönkors, av marmor Björktrasten (utan gravnr)*

Gravplats Ladusvalan AB 154-163 har fått alltför hög häck som döljer de högresta, kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Gulspärven 130-133, buske döljer liggande vård över pojke av emaljerat järn föreställande bok på sockel av granit.

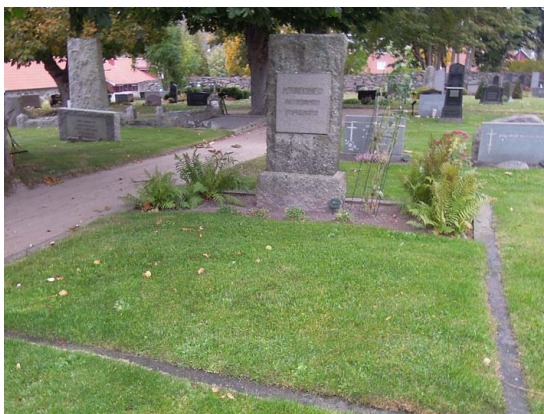
En del av kyrkogårdens kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar är i behov av underhållsåtgärder:

Några vårdar är kraftigt nedsmutsade och bevuxna med lavar/alger vilket försvårar läsning av inskriptioner. Detta gäller: Tornsvan AD 66, Björktrasten BC 159-161 och Björktrasten BC 168-169.

Gravplats Taltrasten BD 70-72 har fått singeltäckningen ersatt av gräs och stenramen nedsänkt till gräsnivå. Gravplatsen bör återställas.

Gravplats Björktrasten BC 159-161 var singeltäckt med buxbomsomgärdning och pyramidgranar vid underhållsplanens upprättande 2016. Sedan dess har all växtlighet tagits bort och gravplatsen såtts med gräs. Kyrkogården har så få singelgravar att dessa ska bevaras. Gravplatser med buxbomsomgärdning vittnar om en äldre kyrkogårdsstruktur och är viktiga för kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Denna eller någon annan närliggande gravplats bör återskapas med buxbomsomgärdning, singel och gravplantering.

Gravplats Tofslärkan DE 21-24 var likaså singeltäckt med buxbomsomgärdning år 2016. Idag står vårdarna i gräsmatta. Gravplatsen eller någon annan närliggande gravplats bör återskapas med buxbomsomgärdning och singel.

Taltrasten BD 70-72 bör återställas med förhöjd gravram och singeltäckning.

Trädlärkan DF 31. Gravplatsen bör åter täckas med singel i sin helhet.

Björktrasten BC 159-161 år 2016, singelgrav med omgärdningshäck av buxbom och vintergrön gravplantering.

Björktrasten BC 159-161 2024. Denna eller någon närliggande gravplats bör återställas med buxbomshäck, singeltäckning och plantering. Vården är bevuxen med alger och lavar.

Byggnader och klockstapel

Kyrkogårdens byggnader är i gott skick och kräver inga åtgärder annat än löpande underhåll de närmaste 10 åren. Text behöver gravkapellets träfönster målningsunderhåll.

Det är viktigt för kyrkogårdens helhetsintryck att gravkapellet/bårhuset, ekonomibyggnaden och den mellanliggande garagedelen väster om kyrkan bibehåller sin ålderdomlighet. I det hänseendet är det viktigt att byggnaderna inte förfulas med moderna detaljer som aluminiumklädda fönster med lösa spröjsar och stuprör med pressade böjar, vilket skett nu. Fönster bör vara av trä med glasbrytande spröjs och stuprör bör tillverkas på traditionellt sätt, av sammanfalsade rördelar. Antikvarie bör medverka/rådfrågas vid liknande underhållsarbeten i framtiden. Moderna detaljer bör lämpligen ersättas med mer passande.

Aluminiumklätt fönster med lösa spröjsar på ekonomibyggnaden väster om kyrkan, på dess gavel mot bygatan.

Misspdydande stuprör med moderna, pressade "böjar" på ekonomibyggnaden väster om kyrkan.

Levandegöra kyrkogårdens kulturarv

För att förståelsen för våra svenska kulturmiljöers värde och betydelse ska öka måste kunskapen om dem öka. Denna vård- och underhållsplan är ett kunskapsunderlag med information om Jämshögs kyrkogård från medeltiden fram till idag och kan användas för att levandegöra kyrkogårdens kulturarv för kyrkogårdsbesökare och församlingens anställda och förtroendevalda. Mindre utdrag ur planen kan användas på informationsskyltar vid kyrkogårdens ingångar och längre utdrag kan placeras i kyrka, församlingshem, personalrum och pastorsexpedition att ta del av.

Sedan underhållsplanen upprättades har *Kyrkoherde Jöran Johan Öllers gravhög* restaurerats och försetts med informationsskyltar, vilket är mycket positivt.

Kyrkogården har ytterligare två äldre gravplatser över människor som har haft särskilt stor betydelse för socknen och dess utveckling. Dessa kan med fördel på samma sätt lyftas fram genom informationsskyltar i anslutning till gravplatserna. Rikhaltig information om dessa personer finns i Oskar Kronsjöes *Jemshögs församling fordom och nu: Sockenkrönika*.

Kyrkoherde Olof (Olaus) Hammar vilar i en unikt utformad familjegrav som är sammanbyggd med kyrkogårdsmuren i öster. En mindre skylt vid gången i anslutning till gravplatsen kunde tillgängliggöra texterna på gravplatsens järnplattor och innehålla information om Hammars stora betydelse för skolväsendets utveckling i Jämshög. Under Hammars kyrkoherdeperiod förlängdes Jämshögs kyrka mot väster, tornet samt gudmorshuset uppfördes och kyrkogårdens storlek fördubblades. Hammar var den sista kyrkoherden i Jemshögs och Näsums församlingars pastorat och den sista kyrkoherden i Jämshögs gamla socken, innan den stora pastorats- och sockendelningen i mitten av 1860-talet.

Gustaf Victor Roman, direktör på Olofströms bruk 1885-1906, vilar i en gravplats med imponerande gravvård försedd med medaljong av koppar. En mindre skylt i anslutning till gravplatsen kunde berätta om Romans stora betydelse för orten Olofströms utveckling kring sekelskiftet 1900. Under Romans ledning utvecklades Olofströms bruk till Svenska Stålpresningsaktiebolaget Olofström som exporterade emaljerade kärl och storskalig stålpresning. Roman arbetade för framdragandet av järnvägslinjen Sölvesborg-Älmhult, vilken färdigställdes kring 1900 och möjliggjorde ytterligare expansion för bruket.

Kyrkogården har enstaka ålderdomliga gravvårdar med svårtläst inskription. Imålning med färg i texten tydliggör inskriptionerna. Att imåla texten på äldre vårdar som inte längre har några spår av färg eller som eventuellt aldrig haft färg, är en reversibel åtgärd som tillgängliggör inskriptionerna och levandegör kyrkogårdens historia och kulturarv. Mjukare bergarter som sandsten, marmor och kalksten bör behandlas av stenhuggare eller stenkonservator/fackman, oljebaserad lackfärg rekommenderas generellt. Alltför oljiga färger, såsom t ex linoljefärg, kan sugas in i mjukare bergarter.

Kyrkoherde Jöran Johan Öllers gravhög från 1806 har nyligen restaurerats och försetts med informationsskyltar, vilket är mycket positivt. Kyrkogården har ytterligare två äldre gravplatser över människor som har haft särskilt stor betydelse för socknen och dess utveckling. Dessa kan med fördel på samma sätt lyftas fram genom informationsskyltar i anslutning till gravplatserna.

Exempel på äldre vårdar med svårtydda inskriptioner, de två vänstra bilderna är vårdar från Jämshögs (Ladusvalan utan gravplatsnummer och Björktrasten BC 3). Det vore intressant om någon vårds text kunde tillgängliggöras genom att imålas med färg efter borttagning av alger/lavar/smuts. Tydlig text levandegör kyrkogårdens historia och kulturarv. De två Bild 2 och 4 är exempel på vårdar med imålad text, bilder från Anna Andréassons bok Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv (2012), sid 33 respektive 41. Tydlig text levandegör kyrkogårdens historia och kulturarv.

Björktrasten BC 52, Familjegrav för C. J. Sommelius. Texten är svårläst, det vore positivt om denna kunde tillgängliggöras genom att imålas med färg.

	Åtgärd	År	Klart
Murar	Hög mur sydöst om kyrkan, projektering och restaurering	2025-28	
	Terrasseringsmur på sydsidan av kyrkogårdsutvidgningen från ca 1960, projektering och restaurering	2025-28	
	Rostskyddsbehandling och underhållsmålning av järngrindar i flera kyrkogårdsingångar	2025-26	
Gravkvarter	Återskapande av några singelgravar med häckomgärdning	2025-26	
	Nya servicestationer, projektering och genomförande	2025-28	
Gångar	Gångar belagda med gatsten, väster och nordväst om kyrkan, hel eller partiell omläggning	2026-27	
	Asfaltbeläggning på gång nordväst om gravkapell ersätts med gatsten eller grus	2025-26	
	Återskapa grusgång längs hög mur i östra delen av äldsta kyrkogården söder om kyrkan	2025-26	
	Minska tjocklek på lager med grovkorning natursingel söder om kyrkan för ökad tillgänglighet	2025-26	
	Gångarnas skyltar rostskyddsbehandlas och underhållsmålas	2025-27	
	Belysning längs gångar och på parkeringsplatser, projektering och genomförande	2025-28	

Träd	Nedtagning och nyplantering av fem björkar (1), norra björken i trädraden är frisk och kan stå kvar (nya ska vara E-plantor)	2025-27	
	Hästkastanjer (2, nummer se karta ovan) i nordväst: avlastande beskärning/återhamling av arborist, utförs vart 5-7 år	2025-26	
		2030-33	
	Blodbok norr (3): avlastande, varsam kronbeskärning av arborist	2025	
	Nyplanterade lindar (4), 16 st: uppbyggnadsbeskärning, utförs vart 2-3 år av arborist	2025	
		2028	
		2031	
		2034	
	Äldre, toppkapade lindar i ovalen (5): avlastande beskärning/återhamling av arborist, utförs vart 5-7 år, extra hamling av äldre lind som skuggar ny lind i öster av arborist	2025	
		2030-32	
	Äldre, toppkapad lind med toppskivling (6): återhamling vart tredje år av arborist	2025	
		2028	
		2031	

	Stora lindar öster om ovalen (7): avlastande beskärning av arborist, utförs vart 5-7 år	2025	
		2020-23	
	Trädrad med lönnar längs mur i norr (8): skadade, blottlagda rötter höljs	2024-25	
	Häggar öster om koret (9): underhållsbeskärning, beskärning skadade delar av arborist	2024-25	
	Pelarekar vid utvidgning från ca 1960 (10-11): rensning av döda grenar, kronreducering (sydöstra) av arborist	2025	
	Föryngringsplantering av tre pelarekar i södra delen av utvidgningen från ca 1960 (nya ska vara E-plantor)	2025	
	Stor gran vid prästgårdstomten i söder (12): avlastande beskärning, kronstabilisering av arborist, höljning av ytliga, blottladga rötter med ca 10 cm jord	2025	
	Lönn nära vägen och prästgårdstomten (13): underhålls- och uppbyggnadsbeskärning av arborist	2025	
	Avenboksalléer i söder (14): underhålls- och uppbyggnadsbeskärning av arborist	2025	
	Oxlar i gravkvarter i söder (15): underhålls- och uppbyggnadsbeskärning av arborist	2025	
	Nyplanterad oxel i gravkvarter i söder (16): uppbyggnadsbeskärning, utförs vart 2-3 år av arborist	2025	
		2028	

		2031	
		2034	
	Askarna vid klockstapeln (17): underhållsbeskrning av arborist	2025	
	Ekarna öster om arbetsgården (18): uppbyggnadsbeskrning av arborist	2024-25	
	Avenboksalléer i nordöst (19-20): underhålls- och uppbyggnadsbeskrning av arborist	2025	
	Nyplantering av avenbok (21) (E-planta)	2025	
	Samtliga träd besiktigas av arborist vart 5:e år	2029	
		2034	
	Nyplantering av 3-5 träd i kyrkogården nordvästra hörn	2025-27	
Övrig växtlig het	Tujahäck i del av rundel/platsbildning vid kyrkogårds- ingången norr om kyrkan ersätts med byxbom lika övriga tre delar	2025-26	
	Förnya och komplettera häckar med sjuk/skadad buxbom i gravkvarter	2025-28	
	Anlägga fler/andra högväxta gräsytor	2025-28	
	Ta bort buskage som döljer arbetsgårdens stenmur	2025-26	
	Plantera bokhäck som döljer solceller längs Höjda- liden/infartsvägen sydväst om prästgården	2025	

Grav-platser/vårdar	Stenkonserveringsarbete på äldre gravvårdar av kalksten och marmor, upprätta åtgärdsprogram och genomför	2026-28	
	Underhållsarbete på gravvårdar av järn och staket av järn, upprätta åtgärdsprogram och genomför	2025-27	
	Borttagning av alger och lavar på vårdar av granit och diabas	2025-27	
	Övriga åtgärder på granitvårdar, sättningsskador mm enligt Bilaga 2	2025-28	
	Återställ felaktigt borttagna grusgravar enligt Bilaga 2	2025	
	Ta bort gräs och återlägg singel i befintliga gravramar på gravplats Taltrasten BD 70-72, Trädlärkan DF 31 och gravram i ytterkanten på kvarter Blåmesen	2025-26	
	Iordningsställ/förbered någon eller några återlämnade gravplatser med singeltäckning som askgravplatser med små, liggande gravvårdar	2025-26	
	Åtgärda/tukta växtlighet på några gravplatser enligt Bilaga 2	2025-26	
	Imålning med svart färg i några gravvårdar för att synliggöra svårläst inskription	2025-28	